

Utviklingsprogrammet for Fjellregionen 2009 – 2013 (2015) (Småfeprogrammet)

Rapport 2009-2015

1. Bakgrunn og mandat

Bakgrunn

Bakgrunnen for Utviklingsprogrammet var signaler gitt i St.prp.nr 1(2007-2008) fra Landbruks- og matdepartementet og styret i Bioforsk sitt arbeid for å utvikle en effektiv og fremtidsrettet organisasjon. Høsten 2007 ble det satt i gang et arbeid for å vurdere hvordan fagsenterbevilgningen (2,3 mill. kroner) som Sæter mottok hvert år (fra LMD) kunne brukes på en måte som var mest tjenlig for regionen, småfenæringa og Bioforsk som eier av Sæter Fagsenter.

Bioforsk nedsatte en arbeidsgruppe med forankring i fylket og regionen for å utrede spørsmålene knyttet til dette. Arbeidsgruppen utarbeidet på denne bakgrunn en rapport med forslag om et utviklingsprogram for Fjellregionen. Utviklingsprogrammet skisserte ulike innsatsområder (med hovedvekt på småfenæringene), og en anbefalte at Utviklingsprogrammet skulle gå over en periode på 5 år. Utviklingsprogrammet formål var bl.a. å styrke og utvikle fagmiljøet knyttet til småfe i regionen. Dette bl.a. for å erstatte det eksisterende fagmiljøet knyttet til Bioforsk Sæter Fagsenter på Kvikne som ble vedtatt avviklet innen 01.01. 2009.

Med bakgrunn i denne rapporten ble «Utviklingsprogrammet for Fjellregionen» etablert, med mandat og finansiering fra LMD.

Mandat

Det etableres et 5-årig Utviklingsprogram for Fjellregionen med hovedvekt på å utvikle småfenæringa i regionen. Landbruks- og matdepartementet gir en årlig bevilgning på ca. 2,3 mill. kroner til programmet.

«Rapport fra arbeidsgruppe; Del 1: Utviklingsprogram for småfenæring mm i Fjellregionen og Del 2: Anbefalinger i forhold til Sæter våren 2008, legges til grunn for arbeidet. Som en del av embetsoppdraget utfører Fylkesmannen i Hedmark sekretariats-funksjonen, anslått til 50 % stilling. Denne ordningen evalueres ved utløpet av 2009. Med grunnlag i evalueringen, og med særskilt vekt på å maksimalisere bruken av midlene til faglige aktiviteter, fremmer styringsgruppa forslag til fremtidig sekretariatsordning».

Utviklingsprogrammet skal:

- Være en aktiv pådriver for å få i gang aktuelle forsknings- og utviklingstiltak og i samarbeid med andre sørge for at resultater fra denne type aktivitet, både i egen og andres regi, blir formidlet til næringsutøverne på en slik måte at de kan tas i bruk.
- Primært/så langt det er mulig benytte eksisterende forsknings- og utviklingsmiljøer for å få svar på definerte utfordringer. Det skal søkes en rimelig balanse mellom tiltak som kan gi svar på kort og lengre sikt.
- Samarbeide nært med eksisterende offentlig og privat veiledningsapparat og prioritere oppgaver som supplerer disse aktørene.

- Maksimalisere bruken av midler til faglige aktiviteter gjennom administrativt samarbeid og arbeidsdeling med sikte på å belaste utviklingsprogrammet med minst mulig administrative kostnader.

Utviklingsprogrammet skal prioritere faglige oppgaver innenfor følgende hovedtemaer med undertemaer:

- Småfe
  - o Utmarksbeite
  - o Økonomi i småfenæringa
  - o Økologisk produksjon av småfekjøtt
  - o Revitalisering av geiteproduksjonen i Nord-Østerdalen
  - o Etablere fagmiljøer/møteplasser for næringsutøvere for påfyll av kunnskap på et bredt område
- Andre potensielle områder med regionale særtrekk/potensiale
  - o Mandelpotet
  - o Grønnsaker
  - o Videreforedling av tradisjonelle landbruksprodukter
  - o Kulturlandskapet/utmarka i alternativ næringsutvikling
  - o Utnyttelse av beiteressurser og andre ressurser i verneområdene

Styring

Regionrådet for Fjellregionen

Regionrådet for Fjellregionen (omfatter kommunene Alvdal, Folldal, Os, Rendalen, Røros, Tolga og Tynset) står som eier av programmet.

Regionrådet skal:

- rapportere årlig til fylkesmannen i forhold til utarbeidede måleparametre
- etablere styringsgruppe
- bidra til/arbeide for å sikre programmet faglig og administrativ forankring i regionen

Styringsgruppe

Styringsgruppa skal ha følgende sammensetning

- 2 fra de aktuelle kommunene (oppnevnes av regionrådet), hvorav leder
- 3 oppnevnt av nærings/fagorganisasjonene; Bondelaget, Bonde- og Småbrukarlaget og Sau og Geit i Hedmark
- 1 oppnevnt av Fylkesmannen i Hedmark
- 1 oppnevnt av Bioforsk
- 1 oppnevnt av de kommunene i Sør-Trøndelag som er involvert i arbeidet med etableringen av Kompetansesenter for sau i Midt-Norge

Styringsgruppa skal:

- Disponere bevilgningen som LMD årlig stiller til disposisjon for Utviklings-programmet, slik at gjennomføringen skjer i tråd med gitte faglige og økonomiske rammer
- Arbeide aktivt for å gi programmet regional og kommunal forankring både innenfor forvaltning og næringsliv
- Arbeide for tilleggsfinansiering gjennom økte rammer og tilleggsverdier som resultat av tett samarbeid med andre aktører
- Sikre at programmets aktiviteter koordineres med andre aktørers virksomhet
- Avgi årlig rapport til Regionrådet for Fjellregionen
- Evaluere administrativ organisering og sekretariatsfunksjonen ut fra erfaringene i 2009
- Gjennomføre evaluering som grunnlag for beslutning om evt. videreføring ut over 5- årsperioden

2. Møter i Styringsgruppen for Utviklingsprogrammet

Det er i perioden 2009-2015 gjennomført 10 møter i Styringsgruppen for Utviklingsprogrammet.

Styringsgruppen har bestått av følgende representanter:

- Bersvend Salbu (Regionrådet for Fjellregionen)
- Norvald Illevold (Regionrådet for Fjellregionen)
- Embret Rønning/ Karsten Bergset (Bondelaget)
- Jorunn H. Støen (Bonde- og Småbr.laget)
- Marianne Rønning/ Kjetil Granerud/Hege Eithun Brendryen/Charlotte Ryen (Sau og Geit)
- Ingvar Hage (Bioforsk)
- Joar Brukvangen (FM)
- (Ivar Riise Hoel, Oppdal, deltok på møter i 2009 og 2010)

Jorunn Stubsjøen (FM Hedmark) har vært sekretær for styringsgruppen og har administrert programmet.

Fylkesmannen har stilt 50 % stillingsressurs til dette arbeidet.

3. Tildelte midler i perioden 2009-2013

Utviklingsprogrammet er for perioden 2009-2013 (Kap. 1144 post 77 til Fylkesmannen i Hedmark) blitt tildelt følgende bevilgning:

2009	1 289 228 kroner
2010	2 300 000 kroner
2011	2 300 000 kroner
2012	2 300 000 kroner
2013	2 300 000 kroner

I brev fra LMD ble det gitt anledning til å overføre unyttede midler til neste år i prosjektperioden. Det ble også i 2013 gitt anledning til at gjenstående midler pr. 31.12.2013 kunne disponeres i årene 2014 og 2015. Hovedårsaken til at det gjensto midler, var at det hadde tatt tid å få på plass enkelte mer langsiktige forskningsprosjekter. Dette omfatter forskningsprosjekter som bl.a. ble initiert av Utviklingsprogrammet og der sentrale aktører som UMB, NVH, NILF, Bioforsk, Animalia m. fl. ble koblet inn. Disse prosjektene ble ansett som viktig å få igangsatt og gjennomført i forhold til de behovene næringa har for ny kunnskap. Flere av disse forskningsprosjektene fikk også finansiering fra sentrale forskningsmidler.

Oppfølging av tiltak rettet mot brukerne ble også videreført i årene 2014 og 2015 innenfor rammen av tildelte midler.

Vedlegg 1 viser en fullstendig økonomisk oversikt for perioden 2009-2015

4. Kort oversikt over hovedaktivitet i utviklingsprogrammet

Styringsgruppen for Utviklingsprogrammet har med bakgrunn i mandatet og den kunnskap en har om småfenæringen i regionen i forhold til status, utfordringer, utviklingspotensial m.m., valgt å gjennomføre satsingene i Utviklingsprogrammet gjennom følgende tiltak, prosjekter og satsinger:

Tiltak rettet mot brukerne/næringen

- Bedriftsrådgivning (Gratis 1.veiledning)

- Studieturer
- Fagdager, fagseminarer, faglig veiledning, presentasjon av forsknings- og utredningsresultater

Opprettelse av Fagdatabase

Forsknings- og utviklingsprosjekter

Det er opprettet/gjennomført 16 ulike forsknings- og utviklingsprosjekter. Disse innen følgende fagområder: Areal/grovfôrproduksjon, kjøttproduksjon, utmarksbeite, økonomi, driftsbygninger/dyrevelferd/økonomi, fôring og agronomi.

5. Aktiviteter/tiltak/prosjekter satt i gang i regi av Utviklingsprogrammet i perioden 2009-2015

5.1. Tiltak rettet direkte mot brukerne

«Gratis 1.veiledning»

Landbruksrådgivningen i Nord-Østerdal har på oppdrag fra, og i samarbeid med Utviklingsprogrammet etablert veiledningstjenesten "Gratis 1.veiledning". Dette er et gratistilbud til småfebrukere i Fjellregionen. Tilbudet har også blitt gitt til noen bruker i «randsonen» til Fjellregionen.

Tilbudet inneholder i korthet følgende:

1. Ressursoversikt for driftsenheten (arealer til fôrproduksjon, beite, utmarksbeite, dyrkbar jord, mulighet for leie av jord m.m.)
2. Oversikt over driftsapparatet (grovfôrlinje, maskinpark m.m.)
3. Driftsbygninger (tilstand, størrelse, muligheter for tilbygg/ombygging/nybygg m.m. og utarbeidelse av bygningsskisser)
4. Andre faglige vurderinger
5. Oppsummering, utarbeiding av kalkyler for lønnsomhet, økonomiske vurderinger

En har valgt å ha stort fokus på driftsbygninger. Utformingen av driftsbygninger, nybygg/tilbygg, tekniske løsninger m.m. har stor betydning for hvor mye som må investeres og dermed netto lønnsomhet i produksjonen. Disse faktorene vil også ha stor innvirkning på dyrevelferd, hensiktsmessig arbeidsplass, arbeidsforbruk m.m.

Det er bygget opp god kompetanse i veiledningsapparatet (Norsk Landbruksrådgiving Nord-Østerdalen) i forhold til veiledning på dette feltet.

Tilbudet er blitt bekjentgjort gjennom annonsering, via kommunenes landbruksetat, fagdager m.m. Tilbudet har vært tilgjengelig for alle småfeholdere i regionen.

118 småfebrukere i Fjellregionen har i perioden 2009-2015 benyttet seg av dette tilbudet. Dette har resultert i flere nybygg/utvidelser innen småfeholdet. Norsk Landbruksrådgiving har utarbeidet en rapport; *Rapport gratisførsteveiledning for småfe NLR 2016*. Denne rapporten gir bl.a. en oversikt over antall «Gratis 1. veiledning», antall utbygginger m.m. Tallene er fordelt på de ulike kommunene i perioden 2009-2015, samt oppsummert for hele periode. Rapporten gir også en oversikt over utviklingen i antall bruk med sau og antall vfs. for perioden 2009-2015, samt en vurdering av effekten av dette tilbudet. Tilbudet «Gratis 1.veiledning» er blitt svært godt mottatt blant brukerne. Ressurskartlegging, analyser av driftsapparat og driftsbygninger, kostnadsberegninger for ulike alternativer og lønnsomhetsbetraktninger har bidratt til at brukeren har kunnet ta sine valg på riktige forutsetninger og et godt grunnlag.

Rapport gratisførsteveiledning for småfe NLR – se vedlegg nr. 2.

Vedlegg 2: Rapport gratis førsteveiledning for småfe NLR 2016

Studieturer

Det er i perioden 2009-2015 gjennomført, og/eller gitt støtte til følgende studieturer:

- 1. Driftsbygninger for sau – ulike løsninger.** Ringsaker, Rudshøgda.
20. april 2009. Ca. 30 deltakere fra hele regionen.
- 2. Driftsbygninger for sau – ulike løsninger, kostnader m.m.;** Kvikne og Oppdal
19. februar 2010. Studieturen hadde 44 deltakere fra hele regionen.
- 3. Fagseminar Geit,** Oppland
4 geitebrukere fra Fjellregionen deltok på dette seminaret
- 4. Driftsbygninger for sau, fôringssystemer, forskning:** Studietur til Island, 5.-9. februar 2011
6 brukere/rådgivere deltok. Rapport foreligger.
- 5. Geitmjølkproduksjon,** studietur til Tyskland, 10.-11. januar 2011.
2 geitebrukere fra Fjellregionen deltok.

Fagdager

Det er i perioden 2009-2015 gjennomført, og/eller gitt støtte til følgende fagdager/fagkvelder, seminarer:

- 1. Driftsbygninger for sau – funksjonelle løsninger**
Nybygg, ombygging/utvidelse, systemer for fôring og gjødselhåndtering
- 2. Lønnsomhet i småfenæringa.**
- Krav til lønnsomhet og omfang av produksjon ved tildeling av tilskudd og lån.
- Økonomi og omfanget av produksjonen for en fremtidsrettet produksjon
- 3. Motiverte Småfeholdere,** økonomi, avl, grovfôr – kvalitet og kostnader
- 4. Seminkurs for geit**
- 5. Opprettelse av et demonstrasjonsfelt ulike grovfôrvekster, grønnfôrvekster, korn m.m.**
På Storsteigen VGS. Et samarbeidstiltak mellom Utviklingsprogrammet, Norsk Landbruksrådgivning og Storsteigen VGS.
- 6. Fagseminar Klima: Bonde i Fjellregionen - Klimautfordringer**
- 7. Beitedag i Os: Utnyttning av utmarksbeite og et optimalt innmarksbeite**
- 8. Møte med beitebrukere fra Oppland:** Tilrettelegging og møte med Beiteprosjektet i Oppland (studietur til Hedmark)
- 9. Fagkveld Sau: Lammingsforberedelser og godt vårbeite til sau**
- 10. Fagkveld sau i Folldal: Utmarksbeiteressurser og informasjon om Utviklingsprogrammet**
- 11. Opprettelse av "Fjøsgrupper" for sauebrukere**
- 12. Planlegging og oppstart av kursserien "Bonden som bedriftsleder".** For bønder i Fjellregionen. Denne serien består av 4 delkurs: Bedriftsledelse, skatteregnskap/driftsregnskap, økonomistyring og produksjonsstyring
- 13. Fagseminar Klima: Bonde i Fjellregionen - Klimautfordringer - jordpakking m.m.** Ca 200 deltakere
- 14. Fagdag: Driftsbygninger i tre.** Bruk av ulike lafteelementer m.m. i landbruksbygg. Ca 120 deltakere
- 15. Fagdag: Økonomien i saueholdet;** Viktige faktorer for økt lønnsomhet
- 16. Fagkveld Sau: Lammingsforberedelser, parasitter, godt beite til sau**
- 17. Fagkveld: Elektronisk sporing av dyr på utmarksbeite**
- 18. Opprettelse av "Fjøsgrupper" for sauebrukere (dyrehelse, dyrevelferd)**
- 19. Gjennomføring av kursserien "Bonden som bedriftsleder".** For bønder i Fjellregionen. Denne serien består av 4 delkurs: Bedriftsledelse, skatteregnskap/driftsregnskap, økonomistyring og produksjonsstyring
- 20. Økonomisk støtte til:** NM Gjeterhund, Mandelpotetseminar

- 21. Grovfôrseminar: **Drenering, nydyrking, utmarksbeite**
- 22. **Driftsbygninger for sau: innredninger, byggeprosess m.m.**
- 23. Fagkveld: **Lammingsforberedelser, livskraftige lam**
- 24. Fagdager: **Mandelpotetdyrking**
- 25. Fagdager(2 stk): **Innmarksbeiter**
- 27. Kurs: **Maskinøkonomi**
- 28. Grovfôrseminar: **Økt lønnsomhet i mjølk- og kjøttproduksjonene**

5.2. Forskning og utviklingstiltak

Det er i perioden 2009-2015 gjennomført, eller igangsatt følgende forskningsprosjekter/ utviklingstiltak:

5.2.1. Optimal bruk av utmarksbeite av ulik kvalitet

Parametere: Beitekvalitet, driftsforhold, tilvekst, beitebruk, beitetid, m.m.

Aktører: UMB (NMBU)(Inst. for husdyrfag), Bioforsk(NIBIO), UIO (utmark/beitebruk), Inst. for Skog og Landskap(NIBIO), beitebrukere knyttet til Rendalen Østfjell og Vingelen og Utviklingsprogrammet. Prosjektet er blitt innvilget finansiering fra NFR f.o.m. 2011, og det er inngått et forskningssamarbeid med Bioforsk Kvithamar(NIBIO). Det ble gjennomført innledende studier og delprosjekt i 2011, finansiert med midler fra Utviklingsprogrammet.

Forskningsprosjektet inkl. forprosjekt har vært operativt i 5 beitesesonger (2011 - 2015) og det foreligger delrapporter. Prosjektet gjennomførtes t.o.m. beitesesongen 2015. Rapport 2016.

5.2.2. Driftsbygninger for sau – «Fårebygg»

Parametre: Bygging av rasjonelle driftsbygninger som i stor grad ivaretar hensynet til dyrevelferd, dyrehelse og en fremtidsrettet produksjon og økonomi.

Aktører: NVH(NMBU), UMB(NMBU), VI, Animalia, NILF(NIBIO) og Utviklingsprogrammet.

Det er i perioden 2010-2011 blitt satt i gang innledende studier og kartlegginger, samt etablert 3 ulike delprosjekter finansiert av midler fra Utviklingsprogrammet. Det foreligger rapport på kartleggingsarbeidet (NVH(NMBU)) og foreløpig rapport på delprosjektene (gruppelamming, utforming av gulv, frossent surfôr) (NMBU). Resultatene herfra er presentert i ulike vit.tidsskrift og fagtidsskrift for landbruket. Disse er også blitt presentert på "Husdyrforsøksmøtet" i 2013.

Parallelt med dette har de aktuelle aktørene (etter initiativ fra Utviklingsprogrammet) jobbet aktivt med utviklingen av forskningsprosjektet: ***Simple winter housing systems for sheep - Consequences for health, welfare, production and economy («Fårebygg»).***

Forskningsprosjektet ble i desember 2012 tildelt 7,4 mill kroner fra NFR. Prosjektet er i tillegg finansiert med midler fra Utviklingsprogrammet og Animalia. Prosjektet gjennomførtes i perioden 2013 - 2015. Det foreligger publiserte fagartikler. Rapport vil foreligge 2016/2017.

5.2.3. Økonomi i småfeholdet

Kartlegge hvilke faktorer som ligger til grunn for et godt økonomisk resultat i småfeholdet

Aktører: NILF(NIBIO), Bygdeforsk og Utviklingsprogrammet.

Rapport/resultater ble presentert januar 2012: ***NILF-rapport 2011-3 "Best på sau – faktorer som påvirker økonomisk resultat i saueholdet".***

Det ble arrangert Fagkveld med dette tema.

Resultatene er også publisert i ulike fagtidsskrift; bl.a. Bedre Gårdsdrift og Sau og Geit.

5.2.4. Kopplam

Økt bruk av grovfôr/beite til oppfôring og hold av kopplam. Lønnsomhet.

Aktører: Bioforsk(NIBIO), Nortura og Utviklingsprogrammet. Avsluttet i 2011. Resultater presentert på fagdager.

Rapport foreligger (Bioforsk Rapport Vol 6 Nr. 86 2011).

5.2.5. Økologisk sauehold

Kartlegge behov for grovfôrareal ved omlegging til økologisk produksjon av sauekjøtt.
Aktører: Bioforsk(NIBIO), Norsk Landbruksrådgiving NØ og Utviklingsprogrammet
Prosjektet gjennomførtes i årene 2009 – 2011. Rapport foreligger.

5.2.6. Nitrogentilgang i jord, og bruk av engbelgvekster.

Kartlegge gode frøblandinger og vekster som gir økt N-tilgang i grovfôrproduksjon.
Aktører: Bioforsk(NIBIO), NLR og Utviklingsprogrammet.
Prosjektet gjennomførtes i årene 2010 - 2014. Rapport foreligger.

5.2.7. Produksjon av kjøtt på geit i kombinasjon med kulturlandskapspleie

Hvordan kombinere kjøttproduksjon på geit(ammegeit) med effektiv pleie av ulike kulturlandskap.
Aktører: Bioforsk(NIBIO) og Utviklingsprogrammet
Prosjektet gjennomførtes i årene 2010 – 2014. Rapport foreligger.

5.2.8. Utsatt lamming

Hvilken innvirkning har utsatt lamming (2 uker) på fôrproduksjon på innmark, tilvekst på lam, slaktevekt, helsesituasjon m.m.
Aktører: Bioforsk (NIBIO) og Utviklingsprogrammet
Prosjektet gjennomførtes i årene 2011- 2013. Rapport 2016.

5.2.9. Raigras

Det er stor etterspørsel etter fôrenheter og grovfôrarealer i Nord-Østerdalen. Økt satsing på arealer med raigras kan øke fôrproduksjonen til slått og beite. Det er etablert et prosjekt med denne målsetting.
Aktører: Bioforsk(NIBIO) og Utviklingsprogrammet
Prosjektet gjennomførtes i årene 2012-2015. Rapport 2016

5.2.10. Fôring - høyproduktiv norsk kvit sau.

Aktører: UMB(NMBU), NVH(NMBU), Animalia, Sau og Geit, Utviklingsprogrammet, Felleskjøpet, Nortura m. fl.
Prosjektet gjennomførtes i årene 2012 og 2013, og ble ledet av NMBU. Fagartikler og rapport foreligger.

5.2.11. Talleprosjekt

Ulike typer strø (halm, sagflis, skogsflis m.m.) blir vurder ut fra følgende parametere: tilgjengelighet, pris, håndtering, gjødselverdi, dyrevelferd m.m.
Aktører: Norsk Landbruksrådgiving og Utviklingsprogrammet
Prosjektet gjennomførtes i årene 2013, 2014 og 2015. Rapport 2016.

5.2.12. Plastring av utearealer

Ulike typer flis/annet materiale blir testet/vurdert ut fra egnethet til å holde områdene rundt fôringsplass og oppholdsplass for dyrene tørre og tilgjengelige.
Aktører: Norsk Landbruksrådgiving og Utviklingsprogrammet
Prosjektet gjennomførtes i årene 2013, 2014 og 2015. Rapport 2016.

5.2.13. Geit – beiting og vegetasjonseffekter i bjørkeskog.

Aktører: Bioforsk(NIBIO) og Utviklingsprogrammet
Prosjektet gjennomførtes i årene 2014 og 2015. Rapport foreligger.

5.2.14. Fôring sau – næringstilgang for overlevelse og god tilvekst på lam

Aktører: UMB(NMBU), NVH(NMBU), Animalia, Sau og Geit, Utviklingsprogrammet, Felleskjøpet, Nortura m. fl.
Prosjektet gjennomføres i årene 2014-2016, og ledes av NMBU. Rapport 2017.

5.2.15. Agronomi – økt grovfôrproduksjon i fjellområder (forprosjekt)

Aktører: Bioforsk(NIBIO), Utviklingsprogrammet og Fylkesmannen i Hedmark. Prosjektet gjennomførtes i årene 2013 og 2014. Dette prosjektet er blitt en del av et større agronomiprojekt. Delrapport foreligger.

5.2.16. Utmarksbeite – fôr kvalitet til sauebeite

Aktører: Bioforsk(NIBIO), Utviklingsprogrammet
Prosjektet gjennomførtes i årene 2012 og 2013. Resultatrapport foreligger.

Vedlegg 1 viser en oversikt over de ulike forskningsprosjektene, samarbeidspartnere, varighet og bevilgning i de ulike år.

5.3. Opprettelse av nettbasert "Fagdatabase for småfe"

Utviklingsprogrammet har i samarbeid med Norsk sau og Geit utarbeidet en plan for, og gjennomført arbeidet med å opprette en sentral "Fagdatabase for småfe". Denne inneholder oversikt over «alle» relevante forskningsresultater, utredninger, fagartikler og annet fagstoff knyttet til småfe. Databasen er nettbasert, har gode søkefunksjoner, og er tilgjengelig for alle.

Utviklingsprogrammet har finansiert etableringen av Fagdatabasen, og den driftes av NSG. Denne ble operativ i 2012 og ligger på nettstedet; www.nsg.no

5.4. Informasjon

Det har i løpet av perioden 2009 - 2015 vært holdt div. foredrag, informasjonsmøter og kontakt/oppslag i pressen, nettinformasjon m.m. ang. Utviklingsprogrammet for Fjellregionen og de aktiviteter og tiltak som er blitt satt i gang. Vi har også tatt i mot flere grupper som har besøkt regionen på studieturer/ fagsamlinger o.l.

5.5. Fagområder og geografi

Geografisk sett har Utviklingsprogrammet sin hovedaktivitet i Fjellregionen (Nord-Østerdalen, Røros og Holtålen), men er blitt etterspurt i tilgrensende områder. Det er her gjennomført noe aktivitet og gitt tilbud til brukere. Det meste av aktiviteten knyttet til forskning og utvikling er av en slik karakter at resultatene er relevante for småfenæringa i hele landet.

Utviklingsprogrammet har hatt sitt hovedfokus i tiltak, forskning og utvikling knyttet til småfenæringa, men har gjennomført betydelig aktivitet og tiltak til nytte for jordbruksnæringen generelt i Fjellregionen. Dette gjelder spesielt i forhold til produksjon av grovfôr, mekanisering, driftsbygninger, økonomi, bedriftsledelse m.m.

Mange av våre samarbeidspartnere er regionale og nasjonale aktører innen forskning og utvikling, og den kompetanse som er generert vil være et bidrag til positiv næringsutvikling innen landbruk og miljø

generelt.

6. Resultater i forhold til mandat og rapporteringskrav fra LMD

6.1. Relevante og etterspurte forsknings- og utviklingstiltak

Utviklingsprogrammet har vært en pådriver og initiativtaker for å sette i gang relevant og etterspurt forsknings- og utviklingstiltak. Dett er gjort i samarbeid med nasjonal, regional og lokal forsknings- og utredningskompetanse (UMB(NMBU), UIO, NVH(NMBU), Bioforsk(NIBIO), NILF(NIBIO), NLR, Animalia og Bygdeforsk.). Prosjektene er beskrevet i pkt. 5.2.1. - 5.2.16, samt vedlegg 1.

En har satt i gang både kortsiktig og mer langsiktig forsknings- og utviklingsprosjekter. De kortsiktige prosjektene har vært satt i gang ut fra de «akutte» behov en har sett næringen har. Noe av den kunnskap og kompetanse som næringen etterspør har vært mulig å svare på gjennom forsknings- og utredningsprosjekter av kortsiktig karakter. Resultater fra denne forskningen/utredningen er presentert gjennom fagdager/fagseminarer, presseoppslag, fagartikler i relevante tidsskrift m.m. Oversikt over fagdager, se pkt. 5.1. Fagdager.

Når det gjelder større og mer langsiktige forsknings- og utredningsprosjekter har disse vært krevende å få etablert. Det har vært brukt mye tid på å sikre at prosjektene er mest mulig presise og relevante i forhold til hovedproblemstillinger og utfordringer næringa har. Samtidig kreves det at dette er problemstillinger aktuelle forskningsinstanser (NILF(NIBIO), UMB(NMBU), NVH(NMBU), Animalia, Bioforsk(NIBIO), VI m. fl.) har kompetanse på, og kapasitet til, å engasjere seg i. Noen av de igangsatte forskningsprosjektene vil bli avsluttet/presentere resultater i 2016-2017. For at prosjektene skal gi ønsket effekt når de er ferdigstilt, er det blitt satt av tid og ressurser til å følge opp tiltakene, og formidle ny kunnskap og kompetanse. Målgruppen for dette har vært småfæringen, landbruksnæringen generelt, kommunene, rådgivningstjenesten m.m.

Opprettelse av nettbasert «Fagdatabase for småfe» (se pkt. 5.3.) er også et ledd i formidling av forsknings- og utviklingsresultater/-kompetanse.

Når det gjelder finansiering av forsknings- og utviklingsprosjektene har samarbeid med sentrale forsknings- og utviklingsmiljøer bidratt til ekstern tilleggsfinansiering av prosjektene, bl.a. fra NFR. (Oversikt over dette, se pkt. 5.2. samt vedlegg 1)

6.2. Styrking av rådgivningsapparatet og forskningskompetansen

Utviklingsprogrammet har inngått et samarbeid med Norsk Landbruksrådgivning Nord-Østerdal (Nå NLR Innlandet) for å styrke deres kompetanse i forhold til rådgivning innen småfehold. Dette i første rekke innen følgende fagfelt: driftsbygninger (bygningssløsninger, bygningsskisser, gjødselløsninger, økonomi m.m.), grovfôr til sau, gjødsling, beite, talle m.m.

Regnskapsselskapet Vekstra i Nord-Østerdalen har styrket sin kompetanse på driftsplanlegging, bedriftsledelse og andre økonomiske vurderinger i forhold til småfe.

Utviklingsprogrammet har benyttet seg av den spisskompetansen som finnes hos Bioforsk(NIBIO) på Tynset når det gjelder følgende tema: innmarksbeite for sau, arealvurderinger, fôring av sau, utmarksbeite, beiteverdier i utmark/vegetasjonstyper, tilvekst på sau i utmark, kulturlandskap og geit m.m. Utviklingsprogrammet har ellers et etablert forsknings- og utviklingssamarbeid med Bioforsk Øst(NIBIO).

Bioforsk(NIBIO) har styrket sin kompetanse på disse fagfeltene etter samarbeid med Utviklingsprogrammet i de ulike forskningsprosjektene.

Utviklingsprogrammet har også inngått samarbeid med NILF(NIBIO) gjennom deres forsker som har kontor på Alvdal. Denne kompetansen er benyttet i forbindelse med ulike fagdager og er trukket inn i etablerte forskningsprosjekter, bl.a. analyse av økonomien i saueholdet. NILF(NIBIO) er også en part i

forskningsprosjektet «Fårebygg» (se 5.2.2.)

6.3. Møteplasser for småfebrukere

Det er gjennom ulike rådgivningstjenester, studieturer og fagdager etablert møteplasser for småfebrukere. Dette har vært et etterspurt behov. Det har vært svært god oppslutning om tiltak og arrangement.

6.4. Minimere administrative kostnader

Tiltak og aktiviteter under Utviklingsprogrammet er blitt vedtatt av Styringsgruppen for Utviklingsprogrammet. Tiltakene og aktivitetene er blitt iverksatt og administrert av sekretær for Utviklingsprogrammet. Fylkesmannen i Hedmark har satt av 50 % stillingsressurs til dette arbeidet. Utviklingsprogrammet benytter på dette grunnlag det aller vesentligste av tildelt ramme til faglige aktiviteter og belaster Utviklingsprogrammet med minimale administrative kostnader. Oppsummert for perioden 2009-2015 er 0,7 % av total bevilgning benyttet til administrative kostnader.

6.5. Sekretariatsfunksjonen

I hht. mandatet skulle Styringsgruppen evaluere administrativ organisering og sekretariatsfunksjonen i 2009.

Styringsgruppen foretok en evaluering av administrativ organisering; 50 % stillingsressurs fra Fylkesmannen. Styringsgruppen konkluderer med følgende:

«Styringsgruppen er meget godt fornøyd med eksisterende ordning med 50 % stillingsressurs fra Fylkesmannen. Styringsgruppen er meget godt fornøyd med aktiviteter og fremdrift i Utviklingsprogrammet. Aktiviteter som er i ferd med å skape ny giv, framtidsetta satsing og optimisme i småfeholdet i regionen». Denne evalueringen ble oversendt LMD.

LMD har i brev av 25.02. 2010 uttrykt følgende: «Vi registrerer med tilfredshet at ordningen fungerer godt og følger styringsgruppens anbefaling overfor departementet og Fylkesmannen i Hedmark om å videreføre sekretariatsfunksjonen slik den har vært for 2009, med 50 prosent stillingsressurs fra Fylkesmannen i Hedmark».

Fylkesmannen i Hedmark har bevilget 50 % stillingsressurs til administrering av Utviklingsprogrammet i perioden 2009-2015.

6.6. Utviklingspotensial for småfenæringen i Fjellregionen

Slik vi vurderer det, er det fortsatt et utviklingspotensial for småfenæringa i fjellregionen.

Småfenæringa har i en periode i stor grad vært preget av stillstand, avvikling og redusert aktivitet og faglig engasjement.

Fjellregionen har store områder med utmarksbeiter av svært god kvalitet. I tillegg er beitelandskapene lett tilgjengelige og relativt godt tilrettelagt for småfe. Kartlegginger av vegetasjon i utmarka og beitekvalitetsvurderinger viser at det er stor ledig beitekapasitet i Fjellregionen.

Den største utfordringen i forhold til utmarksbeitet er knyttet til tap av beitedyr til rovvilt. En annen utfordring er organisering av beitebrukerne og en mer optimal bruk av utmark i forhold til beitekvalitet og kulturlandskap. Denne utfordringen har en tatt tak i gjennom Utviklingsprogrammet i tillegg til andre satsinger gjennom Fylkesmannens aktiviteter.

Utviklingsprogrammet har satt i verk tiltak og aktiviteter knyttet til en bedre utnytting av fôrressursene i utmarka i regionen, og en videre utvikling av småfenæringa avhenger av økt utnytting av utmarksbeiteressursene. Det er derfor viktig at det fortsatt arbeides målrettet på dette feltet.

Gjennom vårt arbeid i Utviklingsprogrammet og den kunnskap vi har om status, utvikling, utfordringer og muligheter for småfenæringen, har vi avdekket at det var/er et stort behov for faglig oppgradering og ny kompetanse. Utviklingsprogrammet konsentrert derfor mye av aktiviteten på dette feltet. Det er

satt i verk tiltak og aktiviteter som har oppgradert fagkompetansen hos brukerne. Dette på bl.a. følgende fagfelt: driftsbygninger, lønnsomhet, bedriftsledelse, avl, føring, grovfôrproduksjon, beite m.m.

De forsknings- og utviklingsprosjektene som ble satt i gang er på fagfelt vi ser næringen etterspør ny kunnskap og kompetanse. Der er viktig at resultatene en har kommet frem til i disse prosjektene fortsatt blir formidlet til næringen, rådgivningstjenesten m. fl.

Skal en fortsatt få en positiv utvikling av småfenæringen er det svært viktig at en tar i bruk ny fagkompetanse og utvikler næringen til en oppgradert og «moderne» næring. Dette vil også lettere sikre rekruttering til næringen.

Møteplasser for småfenæringen er svært viktig for en positiv utvikling. Disse er viktige i sosial sammenheng, og har en svært positiv effekt i forhold til utveksling av fagkompetanse, erfaring, og å spre optimisme og tro på fremtiden. Utviklingsprogrammet har gjennom sine aktiviteter og tiltak skapt mange møteplasser. Det er viktig at en klarer å opprettholde slike møteplasser i årene fremover skal en få en positiv utvikling i næringen.

Etter oppstarten av Utviklingsprogrammet i 2009 har en registrert økt aktivitet i småfenæringa i forhold til utvidelser av driftsomfanget, ombygginger og nyetableringer. Ordningen «Gratis 1. veiledning» (se pkt. 5.1.) har vist seg å være en god metodikk, og dekker et etterspurt behov i næringa. Dette tilbudet har resultert i økt faglig engasjement, økt aktivitet og mer bevisste satsinger innen småfeholdet.

Fagdager og studieturer har også vært positive bidrag i denne sammenheng, i tillegg til at disse tiltakene som nevnt har skapt møteplasser for småfebrukerne. En kan registrere en økt optimisme i næringa, og flere av de som nå satser er yngre brukere. Rammebetingelsene for småfebrukerne er styrket gjennom jordbruksoppkjørene i prosjektperioden. Dette har også positiv innvirkning på satsingene innen småfeholdet.

Følgende tabell viser antall dyr, og antall bruk med sau og geit i kommunene Stor-Elvdal, Rendalen, Alvdal, Tynset, Folldal, Tolga Os, Rørøst og Holtålen i 2009,2013 og 2015:

År	Antall bruk med sau	Antall sau(vinterf.)	Antall bruk med geit	Antall geit
31.12.2008	427	38283	36	1045
31.12.2013	400	38365	31	1458
31.12.2015	389	40688	31	1985

(Tall fra søknader om produksjonstilskudd)

Tabellen viser at vi i prosjektperioden for hele regionen har hatt en nedgang i *antall bruk* med sau og geit. Dette henger sammen med den generelle utviklingen – strukturrasjonaliseringen vi har hatt innenfor landbruket de senere år. Nedgangen i antall bruk i denne regionen er noe lavere enn det vi har sett i andre regioner.

Tabellen viser videre at vi i perioden 2009 – 2015 har hatt en økning i *antall sau og geit* i regionen. I kommunene Alvdal, Folldal og Tolga har en hatt en utvikling med en økning både i antall produsenter og antall dyr i denne perioden. For hele regionen som helhet har en hatt en klar vekst i produksjonen.

For fortsatt å kunne ha en positiv utvikling innen denne næringa fremover, er det viktig å ha fokus på lønnsomhet, dvs. optimal drift innenfor de rammebetingelsene som er lagt. Optimal drift vil si å redusere kostnader og øke inntektene med utgangspunktet i de ressursene det enkelte bruk har.

Ulike former for samarbeidstiltak innen næringa og i forhold til andre grovfôrproduksjoner vil også være viktig for en positiv utvikling fremover.

6.7. Videreføring av Utviklingsprogrammet til en «Fjellandbrukssatsing»

Med resultatene fra Utviklingsprogrammet som bakteppe, sammen med de satsingene en ser, og den betydning det tradisjonelle landbruket har for verdiskaping i regionen, har Fylkesmannen sammen med Utviklingsprogrammet, kommunene i Fjellregionen og næringen jobbet aktivt med å videreføre Utviklingsprogrammet til en Fjellandbrukssatsing.

I Jordbruksavtalen i 2013 ble det bevilget midler til 3-årig satsing (2014-2016) på «Fjellandbruk» i 6 fylker.

Det er opprettet et samarbeid mellom fylkene Hedmark, Oppland, Nord-Trøndelag og Sør-Trøndelag innen Fjellandbrukssatsingen.

I dette samarbeidet har en hovedfokus på følgende målsettinger:

- Økt volumproduksjon av mjølk og kjøtt basert på grovfôr
- Lønnsomme og robuste bedrifter innen mjølk- og kjøttproduksjon
- Klimatilpasset og bærekraftige produksjoner

7. Utviklingsprogrammets effekt for småfenæringen og videre satsinger innen landbruk i Fjellregionen

Fjellregionen har et svært aktivt og betydelig tradisjonelt landbruk med hovedtyngden innen mjølk- og kjøttproduksjon på storfe og sau. Vi har de senere år sett en økt satsing gjennom utbygginger, nydyrking m.m. innen disse produksjonene i Fjellregionen.

I Fjellregionen har vi i tillegg en betydelig videreforedlingsindustri av landbruksprodukter(mjølk og kjøtt). Vi har etablert RørosMat SA i Fjellregionen, der en bl.a. klarer å hente ut en merverdi av råvarer og videreforedlet vare fra landbruket.

Fylkesmannen i Hedmark har tatt initiativet til en kartlegging av verdiskapingen fra landbruket i fylket (NILF-rapport 2012-2). Denne kartleggingen viser at landbruket i Fjellregionen utgjør en stor andel av den totale sysselsettingen, og står for svært betydelig verdiskaping. For Fjellregionen er mjølk- og kjøttproduksjon de tunge og de viktigste produksjonene for verdiskaping og sysselsetting.

Utviklingsprogrammet ble etablert etter ønske fra Fylkesmannen i Hedmark, Bioforsk(NIBIO), landbruksnæringa og kommunene i Fjellregionen (Regionrådet for Fjellregionen).

Utviklingsprogrammet er blitt svært godt mottatt i regionen, og vi mener vi har funnet en rimelig god «metodikk» for gjennomføring av satsingene innen Utviklingsprogrammet, og kan vise til gode resultater. Gjennom etablering av Utviklingsprogrammet og de midlene som er stilt til disposisjon har en vært i stand til å møte mange av utfordringene småfenæringa i Fjellregionen står overfor, og programmet har virket utløsende på det utviklingspotensial som småfenæringen i regionen har. Programmet har lagt grunnlag for en positiv utvikling innen næringen fremover.

Gjennom Utviklingsprogrammet har vi utarbeidet en god og effektiv metodikk for hvordan en kan «angripe» et fagområde/produksjon som ikke har en ønsket utvikling. Metodikken med tiltak rettet direkte mot brukerne gjennom bl.a. bedriftsveiledning og fagmøter har hatt svært god effekt. En har videre skaffet ny kunnskap og kompetanse på etterspurte tema/fagfelt, og dette er «pløyd» tilbake til næringen. Fagdager, seminarer, kurs m.m. har skapt møteplasser og har styrket fagmiljøet. Næringen har også fått et løft ved at satsinger og aktivitet er blitt synlig i media og at kommunene og veiledningstjenestene har vist større engasjement for næringen.

Et godt og sterkt fagmiljø er helt essensielt for en positiv utvikling med bærekraftige satsinger og sunn økonomi. Et godt fagmiljø øker yrkesstoltheten og bidrar til god rekruttering.

Metodikken en har utviklet gjennom Utviklingsprogrammet har en videreført i Fjellandbrukssatsingen og i ulike kommunale landbruksprosjekt i regionen.